

DE GROENE ERFINRICHTING VAN EEN VIERTAL IJSSELHOEVES

VIER ERVEN IN
BATHMEN, DIEPENVEEN EN WINDESHEIM(O.)

DE GROENE ERFINRICHTING VAN EEN VIERTAL IJSELHOEVES

VIER ERVEN IN
BATHMEN, DIEPENVEEN EN WINDESHEIM(O.)

Opdrachtnemer:
TuinTerTijd Bureau voor tuinhistorie
Arinda van der Does & Wim Meulenkamp
Vorden, juli 2019

Opdrachtgever:
Stichting IJsselhoeven
contactpersoon: Annemarieke de Kloet

INHOUD

Inleiding	7
Tuinen of erven: de groene erfinrichtingen van een viertal IJsselhoeves	9
Erfinrichtingen in de IJsselstreek	11
Vier groene erfinrichtingen	13
Conclusies & aanbevelingen	51
Tuinen en erven bij abdijen en kloosters en hun boerderijbezittingen	53
Bijlage: twee kaartboeken en één kaart van kloosterbezittingen	57
Bibliografie	59
Colofon	61

INLEIDING

Vanuit de stichting IJsselhoeven ontstond de vraag om een inventarisatie, archiefonderzoek, rapportage, waardestelling en publicatietekst ten behoeve van de groene entourage van 3 boerderijen/kloosterhoeves¹ langs de IJssel, liggende in Overijssel. De stichting stelde een lijst met boerderijen beschikbaar welke allen ooit tot de goederen van een klooster hebben behoord, te weten: klooster Windesheim in Windesheim, klooster S. Maria en S. Agnes in Diepenveen en het klooster Ter Hunnepe in Bathmen.

In dit rapport het verslag van het onderzoek wat is uitgevoerd naar 4 boerderijen uit deze lijst.² Deze boerderijen werden in overleg met de stichting IJsselhoeven uitgekozen.

Het gaat om onderstaande erven:

- ◇ Erve Essink, Bathmen
- ◇ Klooster Tjoene/Roeterds, Diepenveen
- ◇ Hof van Windesheim/'t Clooster, Windesheim
- ◇ De Wee, Windesheim

Voor dit onderzoek werden genoemde erven bezocht op 30 april 2019, is gebruik gemaakt van historisch kaart- en beeldmateriaal en is literatuuronderzoek gedaan. Tevens is een bezoek gebracht aan de plaatselijke historische verenigingen.³

Het erve Essink in Bathmen is een nog volledig agrarisch gebruikt erf, Klooster Tjoene in Diepenveen is deels agrarisch in gebruik, Hof van Windesheim functioneert als 'zorgboerderij', De Wee in Windesheim heeft in het geheel geen agrarische functie meer. De bewoners van laatste boerderij hebben overigens wel het voornemen het erf weer een 'oorspronkelijke' inrichting te geven.

Kaartmateriaal ouder dan eind achttiende eeuw bleek te weinig gedetailleerd om enig inzicht te geven in de erfinrichting en beplanting van en rond de boerderijen.

Vanaf het begin van de negentiende eeuw werden de zogenaamde kadastrale verzamel- en minuutplans vervaardigd. In feite waren dit kaarten ten behoeve van de fiscus. Deze kaarten geven een precies beeld van grond, en –gebruik en eigendomsverhoudingen. Daarom geeft dit rapport in deze periode een zeer duidelijk beeld van de omgeving van een boerderij en haar erfinrichting, ofschoon dit kaartmateriaal geen details omtrent precieze beplantingssoorten prijsgeeft. In deze periode behoorden de boerderijen overigens al geen van alle meer tot de kloostergoederen.

In dit rapport is een algemeen deel opgenomen en vervolgens rapportage per erf, gevolgd door een algemene conclusie en waardering met aanbevelingen. Tot slot worden de IJsselerfen in een grotere context geplaatst in het hoofdstuk over kloosters en hun bezittingen in het algemeen.

Bij dit rapport een 'fotoalbum' met daarin de foto's van de inventarisatie dd. 30 april 2019.

¹ De termen 'boerderij' en 'hoeve' zullen hier afwisselend worden gebruikt.

² Inderdaad is dat een boerderij meer dan werd voorgesteld; door een abuis in de aangeleverde adresgegevens bezochten wij twee boerderijen in Windesheim. Wij besloten hierop ook het erf Hof van Windesheim in ons onderzoek op te nemen.

³ De Historische vereniging Windesheim e.o., is niet bezocht, contact per email heeft plaatsgevonden.

NB: Een waardestelling zoals in dit rapport is opgenomen is een momentopname gemaakt op grond van de op dit moment ter beschikking staande gegevens. De waardestelling kan te allen tijde worden aangepast en herzien indien, bijvoorbeeld, nieuw bronnenmateriaal gevonden wordt.

Vorden, juli 2019

Arinda van der Does & Wim Meulenkamp

Op de voorzijde van dit rapport: Boerderij Erve Wibbelink of Draaiomme, een niet meer bestaand boerenerf in Bathmen.

De foto dateert uit circa 1960 en is gemaakt door een anonieme fotograaf. Met dank aan de Oudheidkundige Kring Bathmen e.o. De foto geeft mooi weer hoe een erf 'aangekleed' was omwille van het boerenbedrijf, het nut en bomen omwille van schaduw. Deze aankleding verleent het erf een knusse en praktische uitstraling.

TUINEN OF ERVEN: DE GROENE ERFINRICHTING VAN EEN VIERTAL IJSELHOEVES

HET ONDERZOEK

De onderzoeksvraag is deze: is er sprake van (restanten van) een sier- of nutstuinaanleg bij de zogenaamde kloosterhoeves⁴ langs de IJssel? Te weten de hoeves die ooit eigendom waren van de kloosters Ter Hunnepe, Diepenveen en Windesheim. Daaruit volgend de vraag of vanuit de historische kennis van dit moment een sier- of nutstuinaanleg in het verleden bij dergelijke boerderijen aannemelijk is?

Steekproefsgewijs is een aantal erven bij boerderijen onderzocht waarvan in ieder geval de gebinten een zekere ouderdom (meestal laatmiddeleeuws) blijken te bezitten, en welke oorspronkelijk ook inderdaad kloosterbezit waren. Dat er resten van tuinen gevonden zouden worden uit de genoemde periode (circa 1250-1500) was a priori al onaannemelijk. Vervolgens zouden in voorkomende gevallen ook meer recente tuinaanleggen gedocumenteerd worden, evenals de huidige situatie.

Bij een inventariserend vooronderzoek van alle erven van de beschikbare lijst bleek reeds dat ook de aanwezigheid van (restanten van) enige sier- of nutstuinaanleg uit later tijden hoogst onwaarschijnlijk zou zijn. De interpolatie van de gegevens werden tot op hoogte gefrustreerd door een gebrek aan data. De opdracht was slechts drie erven te onderzoeken (door opdrachtnemers tot vier uitgebreid). Bij vluchtige kennisname van een aantal andere erven werden geen grote verschillen geconstateerd, en de desbetreffende literatuur (met name Brons c.s., en Ekkel, die vele al dan niet historische foto's van de boerderijen en hun erf fourneert) wijst in eenzelfde richting. De vraag ging bovendien uit van IJsselhoeves in de provincie Overijssel, waarbij die in Gelderland niet betrokken konden worden, hoewel die uiteindelijk eenzelfde reden van ontstaan hadden en integraal zouden moeten worden beschouwd.

Naast literatuur over deze hoeves en waar van toepassing archivalia, werd ook algemene literatuur geconsulteerd en werd tevens nadrukkelijk kennis genomen van vergelijkbare documenten (kaartboeken) van andere kloosterbezittingen in binnen- en buitenland. Verder werd het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), geraadpleegd evenals, indien van toepassing, (historische) luchtopnames van het gebied.

⁴ Feitelijk een foutieve benaming, zie elders in dit rapport, p. 53.

ERFINRICHTINGEN IN DE IJSELSTREEK

Zoals wel vaker zet de zeer observante wandelende predikant Jacobus Craandijk (1834-1912) in de laatste jaren van de negentiende eeuw de toon in zijn *Wandelingen door Nederland*. 'Tusschen de twee Overijselsche steden Zwolle en Deventer ligt een schone, vruchtbare landstreek, doorsneden door de spoorbaan [...] Den spoorreiziger boeit het vrolijke en opwekkende van het landschap, dat hem in bonte afwisseling welbebouwde korenvelden, grasrijke weilanden, uitgestrekte boomgaarden, deftige landgoederen, sierlijke villa's, goed onderhouden boerderijen, vriendelijke dorpen te zien geeft. Houtgewas is er overvloedig; lanen en akkermaalsboschjes, wallen van eiken en elzen, digt geboomte van buitenverblijven en tuinen, lange rijen van populieren en wilgen volgen elkander voortdurend op.'⁵

De tijden zijn veranderd en met name de korenvelden zijn nergens meer te zien. Maar zelfs hier, waar alles zo traditioneel en voorvaderlijk lijkt, is de wissel in gebruik en inrichting van het land een relatieve constante geweest. Het boerenbedrijf stond niet stil, bezitsverhoudingen veranderden, inzichten fluctueerden. De grote expansie van de vruchtboomgaarden bijvoorbeeld, vond in deze streken rond 1870 plaats, maar lijkt nu alweer langer op haar retour. Toch zijn er wel degelijk tijden van stabiliteit aan te wijzen, maar dan geldend voor kortere periodes. Met enige zekerheid kan men iets over de laatste 200 jaar zeggen. Voor de tijd tussen, zeg, 1250 en 1800 dienen we genoeg te nemen met hypotheses en aanwijzingen uit documentatie zoals kaartboeken. Deze zijn, tot op hoogte, ook te vinden via het bestuderen van analoge data, ook al gaat het om andere plaatsen, andere streken of zelfs andere landen.

Er blijkt een gemene deler bij de huidige erfinrichting in de IJsselstreek, een gemene deler die enige ouderdom heeft, en in ieder geval ook tijdens de laatste 100 tot 150 jaar enige gelding heeft: Craandijk maakt in zijn passages over deze regio bij voortduring gewag, wanneer het over de omgevingen van boerderijen gaat, van specifieke inplantingen. Hij heeft het over notelaars, vaak solitair geplant ('een' zwaren notenboom...')⁶, kastanjes, linden en 'reuschachtige eschdoorns'⁷, en vruchtbomen, of kleine boomgaarden. Dat is wat we nu ook nog bij de hoeves vinden. Iets anders dat we nu nog kunnen zien op een aantal van de erven zijn de ouderwetse waterpompen die om reden van piëteit en/of oudheidkundige interesse behouden zijn gebleven. De bleek heeft, zo ziet het ernaar uit, overal plaats gemaakt voor waslijnen. Meestal staan de boerderijen op een ophoging. Deze zijn wellicht deels opgeworpen tijdens het ontstaan van de boerderijplaatsen, dus in de tijd van de kloosters en de ontginningen, maar zijn vooral resten van rivierduinen. In ieder geval koos men een plek waar enige vrijwaring was van overstroming door de IJssel of haar talrijke zijtakken.

De streek is aan het veranderen. Het boerenbedrijf is nog niet een zeldzaamheid, maar wordt rapide minder en minder, en is al sinds jaar en dag vaak een kwestie van deeltijd. De boerderij zelf heeft meer en meer enkel een woonfunctie, het land is afgestoten. Dienovereenkomstig verkeert het met de inrichtingselementen. De vroeger zo vereiste moestuintjes-voor-het-eigen-gebruik ontbreken vaak. Monumentale bomen die (al dan niet wegens ouderdom) zijn gerooid, worden niet vervangen door jonge boomaanplant. De mestvaalten zijn al sinds langer weg, en al komen de vruchtbomen nog wel voor – de boomgaarden waarvoor deze streek bekend stond, zijn grotendeels verdwenen. Men moest voorheen zo mogelijk zelfvoorzienend zijn, maar de noodzaak daartoe is niet meer aanwezig. Wel worden bij nog geheel of deels in bedrijf zijnde hoeven nog schuren bijgebouwd, vervangen of uitgebreid. Bij de boerderij zijn tegenwoordig vaker neo-formele buxus-tuintjes te zien, en heel wat ameublementen komen uit de bouwmarkt-catalogus.

⁵ J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland: Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel*, facsimile: Zaltbommel 1968, p. 332 (wandeling gedaan in 1882).

⁶ Craandijk, p. 343 en ook: 'wat fraaijen notenboom prijkt daar met zijn glinsterend groene bladeren bij de nieuwe[!] boerenhofstede.' Zie Craandijk, pp. 353-354, à propos de de omgeving van Hoenlo.

⁷ Craandijk, p. 344.

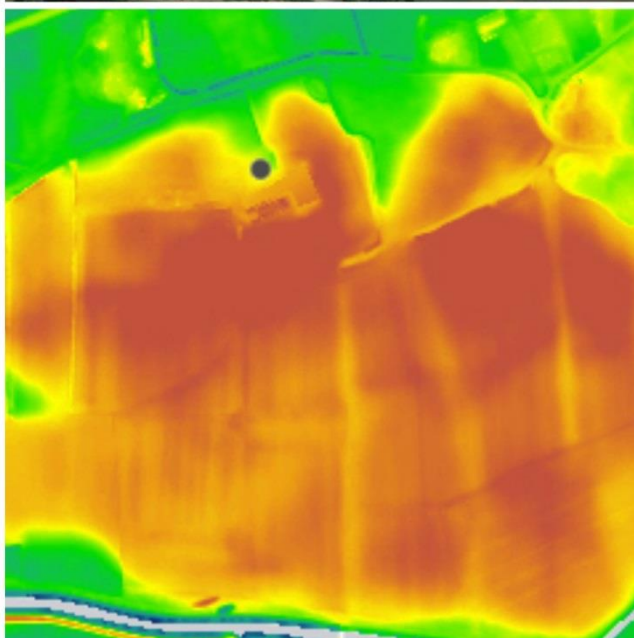
VIER GROENE ERFINRICHTINGEN

ALGEMEEN

Het onderzoeksgebied, zoals op nevenstaande afbeelding is aangegeven, bevindt zich ten oosten van de IJssel tussen Zwolle en Deventer met uitzondering van het erve Essink, wat ten oosten van Deventer ligt.

Bij deze boerderijen gaat het in eerste instantie om de voorerven. Het is hier waar elementen als moestuin, solitaires, siertuintje en dergelijke zich gewoonlijk bevinden. Het achtererf is het terrein waar de schuur of schuren vaak gesitueerd zijn, en doorgaans is het hier ingericht ten gerieve van zwaarder verkeer (tractors et cetera) met betonplaten en zo meer.

De situatie bij erf III (Erve 't Clooster/Hof van Windesheim) is door de ligging wat diffuser.

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op deze afbeeldingen is de huidige situatie van de boerderij
weergegeven. Vooral op de tweede afbeelding is het reliëf van de
oude, niet meer bestaande weg naar De Menop (een buitenplaats
ten oosten van Erve Essink) nog goed te zien.*

Bron: googlemaps, AHN hillshade en AHN2 maaiveld.

I. ERVE ESSINK, LOOWEG 62/62A, BATHMEN

Behoorde tot: klooster Ter Hunnepe.

Bouwdatum boerderij: 1375, volgens kadastrale gegevens.⁸ Huidige gevels circa 1900.

Huidig gebruik:

Een melkveebedrijf, met nieuwe opstallen en één stal naast het huis, van ouder datum. Afzijdig gelegen van de weg Bathmen-Loo. In de nabijheid, zuidelijk op circa 500-600 meter, de Schipbeek, en noordelijk op een kleine 100 meter afstand, de straatweg. Daarachter weer het spoor Deventer-Holten. De gevel naar het noorden gericht.

Ligging:

Het landschap is licht geaccidenteerd. De boerderij ligt op de rand van een hoger en een lager gelegen gebied. Zie nevenstaande afbeelding van het AHN2 maaiveld.

⁸ www.planviewer.nl/adressen/adres/015020000001045/bathmen-looweg-62.

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
de zijgevel van de boerderij, zicht naar het noorden vanaf het erf, zicht naar het noordoosten, zicht naar het zuiden.
Licht geaccidenteerd landschap, naar het westen.
Haag met knotboompje bij de noordgevel van de boerderij,
terras met zitje tussen boerderij en schuur, notenboom en
greppel (met brugje) en schuur ten westen van de boerderij.*

Beschrijving:

Rond de ingang aan de rechterzijde, de oostkant, van de boerderij een recente neo-formele deelaanleg met vier geschoren geknotte-obeliskvormige struiken. Geschoren gazon. Recente inplant van sierstruiken aan één zijde en naast de deur. Hagen deels rond het erf. Een kleine knotwilg. Voorheen stond een waterput op het erf. Circa 50 jaar oude notenboom. Deels een greppel rond het erf. Hier ook de stobbe van een paardenkastanje. Voor de voor/noordzijde enkel geschoren gazon.

Een druivenrank tegen een nieuwere schuur.

Het nieuwe tuinmeubilair tussen huis en oude schuur.

Eiken houtwallen. Een bomenlaan aan de landgoedgrens. Voorheen, nog in mensenheugenis, lag een groentetuin langs de wegkant, dus op enige afstand van het erf, maar deze is vanwege de bewerkelijkheid opgegeven.

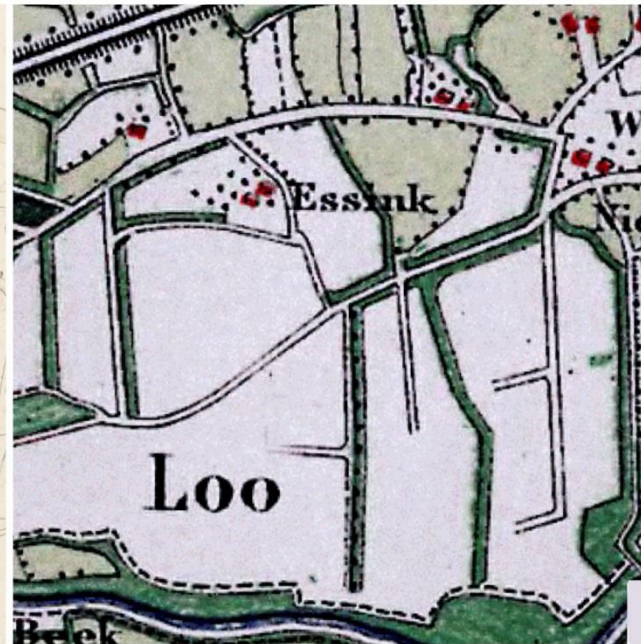
Verharding: asfalt, klinkers, zandpad

Literatuur: Herweijer, p. 58 en 60.

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
wijnstok aan de schuur, stobbe van paardenkastanje, gazon en
sierheesters in de directe omgeving van de boerderij, uitzicht op
het landschap en notenboom met zicht op de moderne stallen.*

Van links naar rechts en van onder naar boven:
Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1823) en de
zogenaamde Bonnebladen uit 1850-1900, 1900-1925 en 1926-
1949.

Deze vier afbeeldingen geven de ontwikkeling van dit boeren-
erf gedurende iets meer dan een eeuw weer.

Goed is te zien dat in 1823 de boerderij zelf uit een enkel
gebouw bestond, op het erf enkele bijgebouwen; een schuur en
mogelijk een schaapskooi of een kippenhok. De kleine ronde
vorm met een 'x' stelt een hooiberg voor. Een kwart eeuw later,
in 1850, is ten noorden van de boerderij een boomgaard
weergegeven. Op de derde afbeelding is ten noorden van deze
boomgaard een afgebakend perceel afgebeeld; mogelijks is dit
al de moestuin waarvan familie Stegink tijdens ons bezoek op 30
april van dit jaar gewag maakte. Deze moestuin bestaat
overigens niet meer als zodanig.

Bron:
Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Bathmen, Overijssel,
sectie A, blad 03 Beeldbank cultureelerfgoed.nl

Bonnebladen: kaart.cc.nl

Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1823) met het gebruik van de gronden ingekleurd (bewerking TuinTerTijd). Het boerenbedrijf bestond vooral uit bouwland (op de hoger gelegen delen) met aan de randen houtwallen (eikenhakhout). Het lang gerekte lichtgroene (lager gelegen) perceel was weiland.

De ingekleurde delen behoorden aan familie Klaas Stegink.

Perceelnummers:

- 260 Stegink Klaas, landbouwer, kring van Dorth, bouwland
- 263 eikenhakhout
- 272 bouwland
- 273 eiken hakhout
- 274 grasgrond
- 275 bouwland
- 276 bouwland
- 277 huis & erf & schuur
- 278 bouwland
- 279 eikenhakhout
- 304 weiland

Bron: beeldbank cultureelerfgoed.nl

Legenda bij kadastraal minuutplan

	= bouwland		= water
	= huis & erf		= opgaande bomen (laan)
	= (eiken)hakhout		= hooiland
	= grasgrond		= tuin
	= weiland		= heide
	= boomgaard		

HISTORISCHE VERKENNING

De boerderij Erve Essink is mogelijk rond 1815 in het bezit gekomen van de familie Stegink. Met als eerste eigenaar uit dit geslacht: Klaas Stegink (1792-1873) gehuwd met Janna Klein Haar (1793-1877).⁹ Sindsdien is de boerderij in het bezit van deze familie.

In 1823 is het grondgebruik van de boerderij gemengd; er zijn wat percelen bouw, wei- en grasland, er is ongetwijfeld vee aanwezig geweest; ook op te maken uit de aanwezigheid van een hooiberg. De precieze erfbeplanting en -inrichting valt uit het KMP niet op te maken. De toegang tot het erf lijkt vanuit het zuiden te lopen vanaf de 'weg naar de Menop' aangegeven middels een stippellijn op deze kaart. Op de tweede kaart van rond 1850 is de toegang tot het erf vanuit het noorden weergegeven, bovendien beplant met bomen. Ook is tussen 1823 en 1850 de boomgaard ten noorden van het huis aangelegd en zijn aan de zuidzijde van boerderij en schuur bomen weergegeven, die mogelijk al eerder op deze plek stonden, het KMP geeft daarover echter geen precieze informatie. In deze periode is tevens een schuur ten westen van de boerderij gebouwd, de andere schuren en gebouwen/stallen/kippenhok zijn in deze periode verdwenen.

WAARDERING

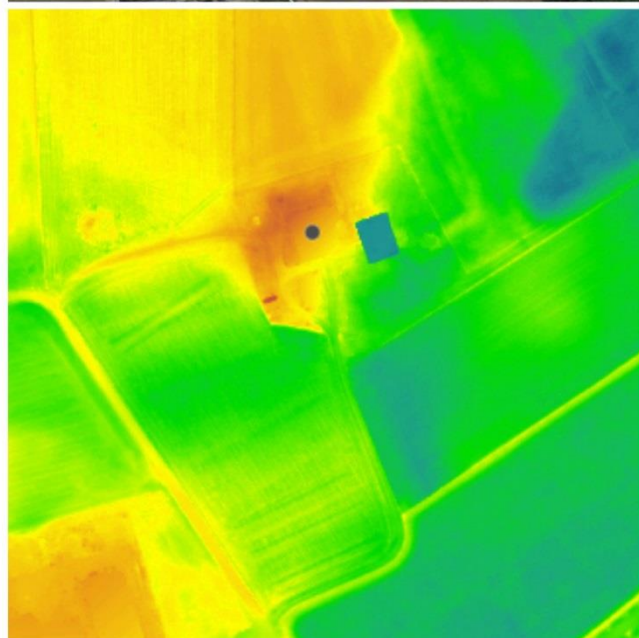
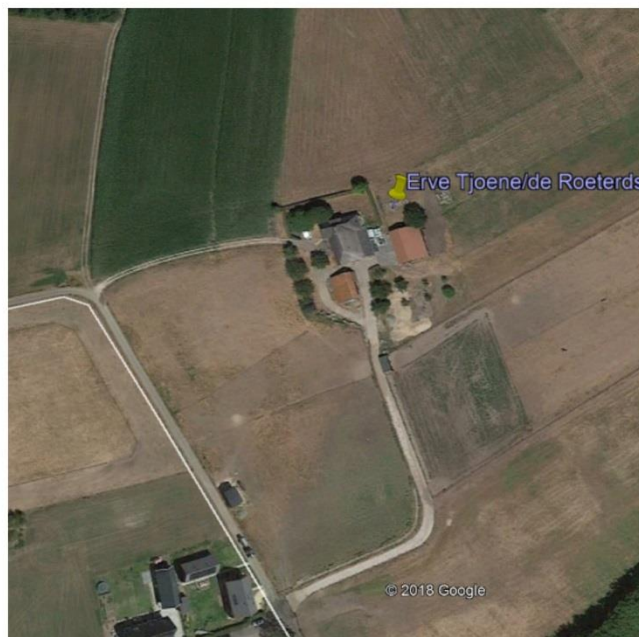
De waardevolle elementen hebben vooral landschapshistorische- en natuurwaarden en bestaan uit de (eiken) houtwallen, de laan- en perceelstructuren, de bomenlaan in de richting van de Schipbeek, en op het erf de notenboom.

⁹ <https://www.genealogieonline.nl/genealogie-banekate/I2485.php>

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op de eerste afbeelding, gedateerd 1986, gemaakt door M.H.M. Volkers, is goed te zien hoe ten oosten en noorden van het erf Essink een mooi boombestand (paardenkastanjes en berken) aanwezig was met aan de achterzijde van de boerderij (op het zuiden) twee knot- of leilindes. Van een van de paardenkastanjes is nu nog de stobbe aanwezig.
Op de twee kleurenfoto's (niet gedateerd, anonieme fotograaf) is de huidige sieraanleg te zien in een pril stadium. Ook is hier de notenboom al aanwezig evenals de twee lindes. Deze lindes zijn heden niet meer aanwezig.*

Bron: Oudheidkundige Kring Bathmen

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op deze afbeeldingen is de huidige situatie van Erve Tjoene
weergegeven.*

Bron: googlemaps, AHN hillshade en AHN2 maaiveld.

II. KLOOSTER TJOENE/DE ROETERDS; SCHAPENZANDWEG 15, DIEPENVEEN

Behoorde tot: klooster S. Maria en S. Agnes, Diepenveen.

Bouwdatum boerderij: tussen 1520-1578 (mogelijk al sinds 1440 verworven; Ekkel, 19); oorspronkelijke boerderij afgebroken 1601. Echter volgens andere bron 1592 gebouwd¹⁰; huidige gevels circa 1900, met jaar-ankers 1828 op gevel voorhuis (ankers herplaatst?)

Huidig gebruik:

Vroeger schapenhouderij, voorts koeien en rogge- en boekweitteelt. Tegenwoordig echter fungerend als woonhuis met marginaal boerengebruik: er worden paarden geweid, maar niet door de eigenaar. Westelijk het spoor Deventer-Olst op circa 200 meter. Oostelijk op circa 200 meter afstand de Dorpsweg. De Schapenzandweg op circa 200 meter afstand in zuidelijke richting. De IJssel circa 2 kilometer westelijk. In zicht zeer recente villa-achtige uitbreidingen van Diepenveen. Deels nieuwere stallingen.

Bakhuis, hersteld – voorheen met directe verbinding keuken. Vrijstaande pomp met houtomkisting.

Gevel naar het noorden.

Ligging:

Op een lichte verhoging, met gedeeltelijke omgraving. Deels omgeven, op afstand, door bos, lanen en bosschages.

¹⁰ www.planviewer.nl/adressen/adres/0150200000046936/diepenveen-schapenzandweg-15.

Van links naar rechts en van onder naar boven:

De westelijke zijgevel van de boerderij met terras en zitje, de huidige moestuin ten westen van het (bak)huis, het geaccidenteerde landschap en de beukhaag om het erf, de toegangsweg naar het westen gezien, enkele fruitbomen met drooglijn voor de was, de schuur, het fruitgaardje ten zuidoosten van de boerderij, verharding naar de schuur met een beukhaag, de noordgevel van de boerderij.

Beschrijving:

Voor (huidige westingang): drie vruchtbomen, een rode paardenkastanje, een notenboom. Een kleine groentetuin, op de locatie waar voorheen ook een moestuin zou zijn geweest.¹¹ Terzijde, naast schuur, nieuwere aanplant met fruitbomen van verscheiden leeftijd. Op het veld voor het voorhuis de pomp en een (doorgeschoten lei- of knot)linde. Nieuwe hagen rond delen van het erf. Deels houtwallen langs de begrenzingen van het terrein. De erfverharding is gemengd; en bestaat uit grind en nieuwe betonklinkers.

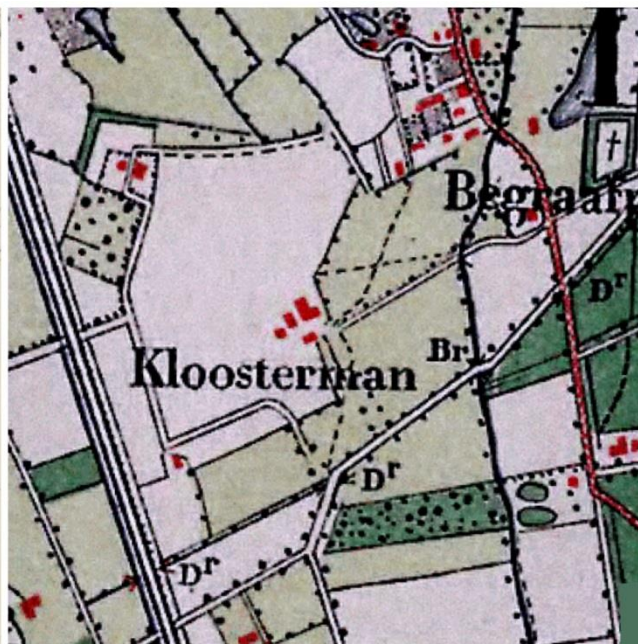
Literatuur: Ekkel, 16, 19, 22.

¹¹ Begin negentiende eeuw bevond de moestuin zich ten oosten van de boerderij; zie historische verkenning.

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
een notenboom met links daarvan het bakhuis, de waterpomp
met zeer oude knot- of leilinde, de toegangsweg vanuit het
zuiden en zicht op het geaccidenteerde landschap met lanen en
houtwallen.*

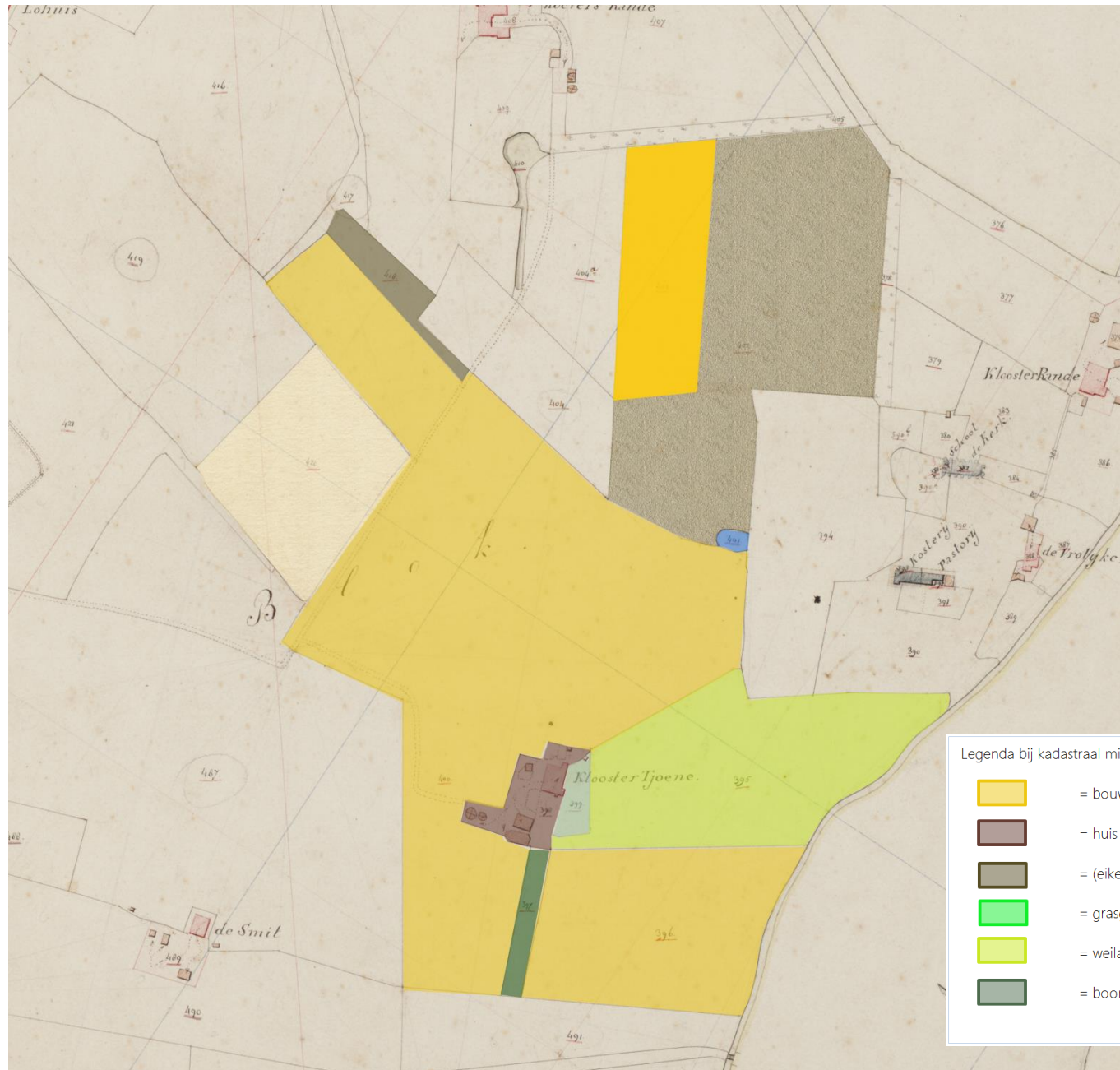
Van links naar rechts en van onder naar boven:
Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1823) en de
zogenaamde Bonnebladen uit 1850-1900, 1900-1925 en 1926-
1949.

Deze vier afbeeldingen geven de ontwikkeling van dit boeren-
erf gedurende een eeuw weer.

Bron:
Kadastrale kaart 1811-1832: Minuutplan Diepenveen, Overijssel,
sectie A, blad 05, beeldbank cultureelerfgoed.nl

Bonnebladen: kaart.cc.nl

Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1823) met het gebruik van de gronden ingekleurd (bewerking *TuinTerTijd*). Het boerenbedrijf bestond uit bouwland (hier op de lager gelegen delen) met aan de randen houtwallen (eikenhakhout). Het lang gerekte groengewolkte (hoger gelegen) perceel was een combinatie van wei- en hooiland. Opvallend is de laan ten zuiden van het erf, evenals de moestuin ten oosten van de boerderij. Het lichtgeel gewolkte perceel is een combinatie van bouw- en weiland.

De ingekleurde delen behoorden aan de weduwe Willem Roetert uit Tjoene. Zij had overigens meer onroerend goed in bezit wat hier niet is weergegeven. Op het erf bevinden zich 2 grotere bijgebouwen (schuren?) en 3 kleinere, mogelijk het bakhuisje en een kippenren. Bovendien aan de westzijde van het erf twee hooibergen.

Perceelnummers:

- 396 bouwland
- 397 opgaande bomen
- 398 huis & erf
- 399 tuin [in de kadastrale leggers wordt hiermee altijd moestuin bedoeld]
- 400 bouwland
- 401 waterplas
- 402 wei en hooiland
- 403 hooiland

Bron: beeldbank cultureelerfgoed.nl

Legenda bij kadastraal minuutplan

	= bouwland		= water
	= huis & erf		= opgaande bomen (laan)
	= (eiken)hakhout		= hooiland
	= grasgrond		= tuin
	= weiland		= heide
	= boomgaard		

HISTORISCHE VERKENNING

De boerderij was in de vijftiende en zestiende eeuw in het bezit van het Vrouwenklooster. In of rond 1592 kwam het bezit in handen van de Stad Deventer.¹² Rond 1792 moet het bezit in handen gekomen zijn van familie Roetert/d¹³; in elk geval in 1823, bij het opmaken van het Kadastraal Minuutplan wordt weduwe Willem Roetert als eigenaar aangemerkt. De boerderij is tot 1928 in bezit geweest van de familie Roetert/d. Waarschijnlijk is het bezit daarna in handen gekomen van familie Schokker, die de boerderij tot op heden bewoont.

Op de foto's is te zien dat algemeen in het landschap meer boombeplanting aanwezig was; bij het erf (aan de noordzijde) een berkenboom en langs de zuidzijde van het erf resten van laanbeplanting aanwezig waren. Het is niet duidelijk welke boomsoort laatsten zijn, waarschijnlijk abelen of iepen.

WAARDERING:

De elementen met de hoogste waarden hebben vooral landschapshistorische en natuurwaarden, zoals de houtwallen, de (laan)structuren op het erf en omgeving.

De beplantingselementen van historische waarde zijn de paardenkastanje, fruitboompjes, de notenboom en de leilinde. Als erf-elementen zijn het bakhuis en de pomp van belang.

¹² Tonny Mulder, *Achter leilinden en kastanjabomen*, 2005, p. 48. In deze uitgave wordt familie Roetert als pachter aangemerkt van 1660-1928. Dit klopt niet of slechts ten dele, in de kadastrale leggers wordt de weduwe Willem Roetert als eigenaar opgetekend.

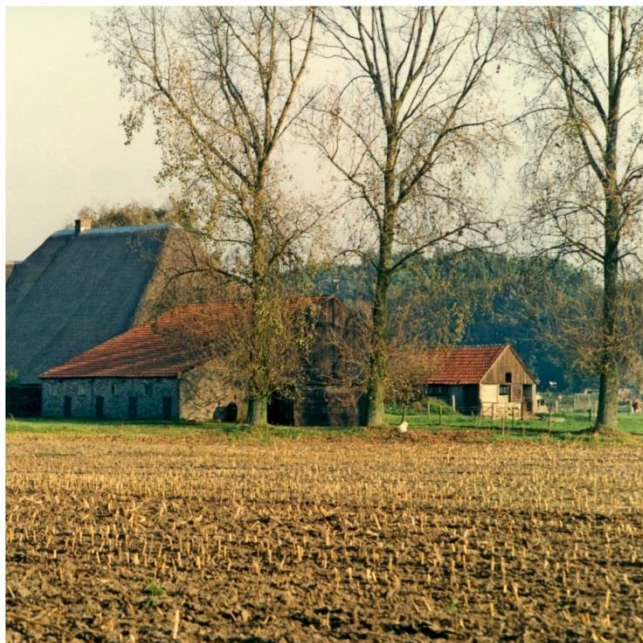
¹³ De schrijfwijze van deze familienaam varieert; Roetert, Roeterd, Roeters.

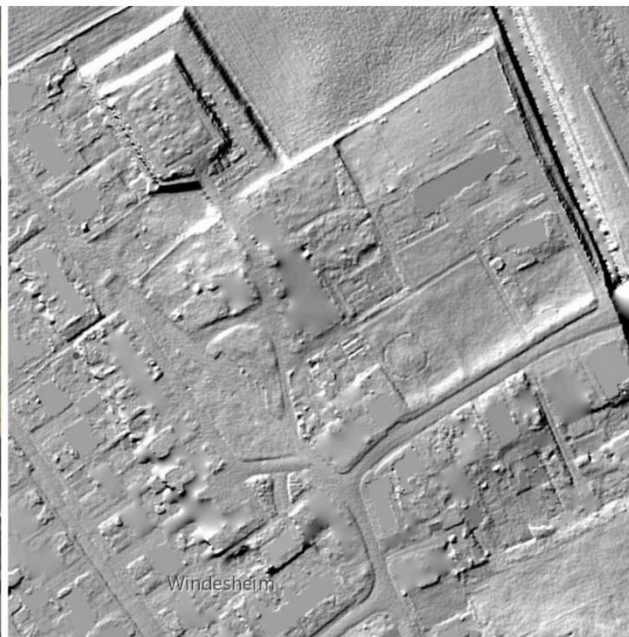
Van links naar rechts en van onder naar boven

Op deze foto's een korte indruk van de ontwikkeling van het erf rond Klooster Tjoene. Algemeen kan men zeggen dat er meer boombeplanting op het erf en in het landschap aanwezig was. Op de twee onderste foto's de bomen die tot een laanbeplanting hebben behoord, heden niet meer aanwezig zijn. Op de vierde foto rechts nog net zichtbaar, de berk.

Eerste foto: maker onbekend, tweede foto: Theo Hoetink, derde foto: dhr. Lamein en de laatste foto: Harry Mulder.

Bron: Oudheidkundige vereniging dorp Diepenveen en omgeving

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op deze afbeeldingen is de huidige situatie van de boerderij
weergegeven.*

Bron: weten: googlemaps, AHN hillshade en AHN2 maaiveld.

III. ERVE 'T CLOOSTER / HOF VAN WINDESHEIM, PASTORIEWEG 2, WINDESHEIM

Behoorde tot: klooster Windesheim.

Bouwdatum boerderij: 1397¹⁴; gevel aan straatkant negentiende-eeuws. 'De boerderij Pastorieweg 2 bevat nog enkele muren en een gedeelte van een kelder die tot het kloostercomplex behoorden. De boerderij, een driebeukig bedrijfsgedeelte met aan de noordzijde een woongedeelte, ligt op een ruim erf waarop ook een vrijstaande schuur en een stal annex bakhuisje staan. Er is altijd een ruimtelijke en functionele relatie geweest tussen de kerk (het voormalige brouwhuis),- de kosterswoning (Dorpsstraat 8), de pastorie (Pastorieweg 4), en de begraafplaats. De pastorie vormt hierin de ruimtelijke schakel. Vanaf 1397 was er bebouwing aanwezig en was het oorspronkelijk de rand van de bebouwing van Windesheim.'¹⁵

Huidig gebruik:

Nu zorgboerderij en koffieschenkerij.¹⁶ Circa 150 meter oostelijk van de Wijheseweg, de N337 Zwolle-Wijhe. Op circa 1,5 kilometer ten oosten van de IJssel. Circa 50 meter ten westen van de NH kerk (=restant klooster Windesheim). Aan de grens van het dorp. Ernaast de pastorie. Gevel naar het westen.

Ligging:

Liggend op verhoging in de dorpskern.

¹⁴ Planviewer.nl

¹⁵ <https://openmonumentendag.zwolle.nl/hof-van-windesheim>.

¹⁶ R. Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland: Overijssel*, Zwolle/Zeist 1998, 279: 'Pastorieweg 2, een boerderij met laat-19de-eeuwse aanbouw, heeft een smalle kelder met ribloze kruisgewelven, en daarboven resten van laatmiddeleeuws muurwerk en enkele moerbalken met korbeelstellen.'

Van links naar rechts en van onder naar boven: de westgevel van de boerderij, het straatje langs de brink naar de begraafplaats, beukhaag aan de zuidrand van het perceel, erfverharding langs de zuidgevel, een kijkje in de tuin met fruitboom aan de oostzijde van de boerderij, paardenbak aan oostzijde, theetuin op de zuidwestzijde van de boerderij, blik over de brink in westelijke richting, blik op de schuur/deel van de boerderij.

Beschrijving:

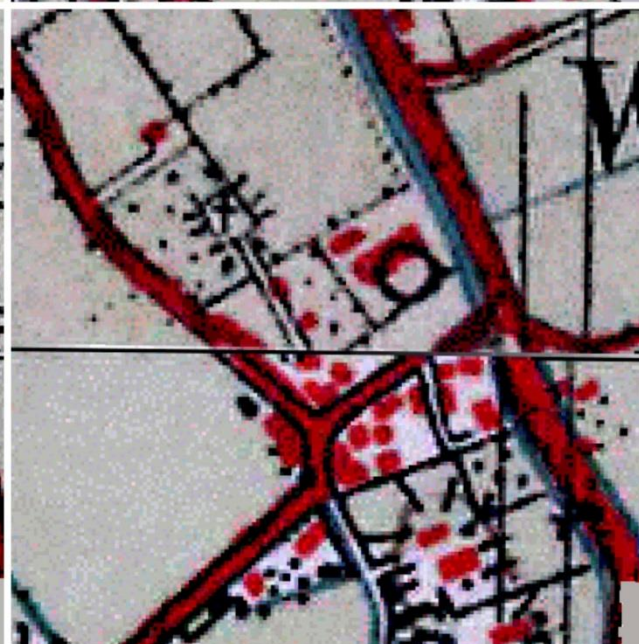
De voorzijde geeft uit aan de straatzijde. Aan de straatzijde: een terras met modern tuinmeubilair met jonge beplanting. Achter: een met een beukhaag omgeven perceel, waarin het achterste deel als paardenbak fungeert. Tegen het achterhuis voorheen een siertuin met buxus, hier bevindt zich nu nog een notenboom van enige ouderdom.

De bestrating bestaat uit grind en klinkers, (de klinkers aan de zuidzijde van de boerderij zouden nog de oorspronkelijken zijn).

Van links naar rechts en van onder naar boven: twee maal een blik in de tuin aan de oostzijde van de boerderij met fruitboom, notenboom waslijnen en zitje, de westzijde van de boerderij met zijte en een blik op de tuin aan de oostzijde, achter de waslijnen, waar zich een neo-formele tuinaanleg met buxus-haagjes heeft bevonden.

Van links naar rechts en van onder naar boven:

Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1822) en de zogenaamde Bonnebladen uit 1850-1900, 1900-1925 en 1926-1949.

Deze vier afbeeldingen geven de ontwikkeling van dit boeren erf gedurende een eeuw weer.

Bron:

Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Zwollerkerspel, Overijssel, sectie L, blad 03 Beeldbank cultureelerfgoed.nl

Bonnebladen: kaart.cc.nl

Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1822) met het gebruik van de gronden ingekleurd (bewerking TuinTerTijd). Het boerenbedrijf in de directe omgeving van de boerderij bestond uit weiland en grasgrond. Op het erf in elk geval een bijgebouw, mogelijk een schuur en 2 hooibergen.

De ingekleurde delen behoorden aan de erven Jan Willem van Tongeren, in leven landbouwer Zij hadden overigens (veel) meer onroerend goed in bezit wat hier is weggelaten.

Perceelnummers:

381 weiland

385 huis & erf

386 weiland

388 grasgrond

391 huis & erf

HISTORISCHE VERKENNING

Herman Janssen is in 1653 pachter van het 'zuidelijk gedeelte van het "Sieckenhuis", Windesheim'.¹⁷ In de negentiende eeuw (voor 1822-1873) in bezit van de familie Van Tongeren, 'grootgrondbezitters', 'landbouwers'.¹⁸ In 1822 is het erf in het bezit van (de erven) Jan Willem van Tongeren (1751-1829).¹⁹ Tegenwoordig is de boerderij in bezit van de familie Moerman.

WAARDERING

De elementen van historische waarde zijn de notenboom en de voormalige locatie van de siertuin. Voor de westgevel de leilindes, evenals de erfstructuren, die sedert enkele eeuwen als zodanig behouden gebleven zijn.

De verharding voor de schuur (zuidzijde) zou oorspronkelijk zijn en daarmee ook van grote waarde.

¹⁷ www.cbgfamilienamen.nl/nfb/detail_naam.php?gba_naam=&nfd_naam=Klooster%2C+van+%27t&info=documentatie&operator=rx&taal=.

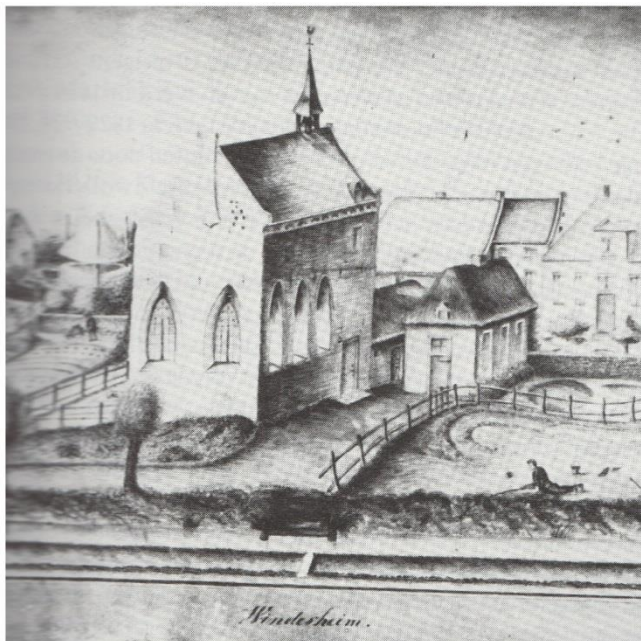
¹⁸ www.boognet.eu/tng/getperson.php?personID=1397&tree=nijenberg.

¹⁹ <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-eikelboom/I1099542463.php>. De discrepantie die deze gegevens opleveren tussen enerzijds de erven Jan Wilem van Tongeren in 1822 als eigenaar en het vermeende overlijdensjaar van hem in 1829 kan nog nader onderzocht worden, maar voor dit onderzoek van minder belang.

Rechts:
Andries Schoenmaker, 1730.
Bron: Geheugen van Nederland

Onder:
Foto-kopie van een crayon-tekening van kerk en pastorie te Windesheim, vervaardigd in 1834 door Johannes Ebeling, predikant te Windesheim van 1825 tot 1829. (Vriendelijke mededeling Wim Verweij, N.H. kerk Windesheim). In het beschikbare tijdsbestek was het nog niet mogelijk een betere scan te vervaardigen of de verblijfplaats van het origineel van deze prent te achterhalen.

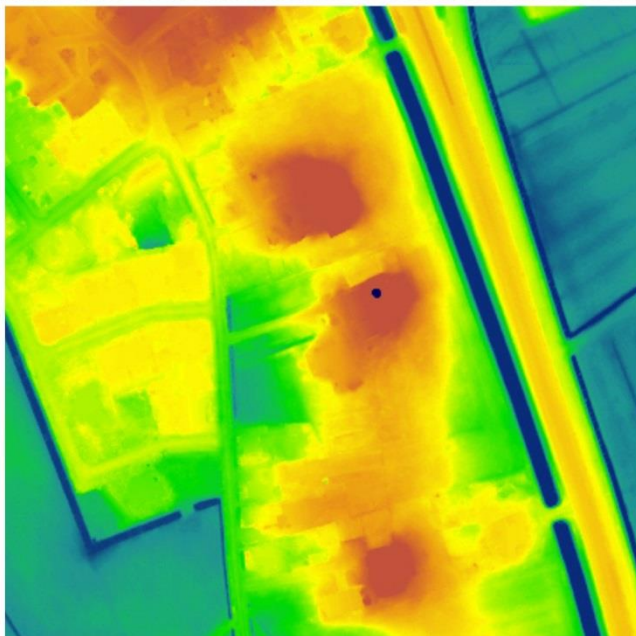
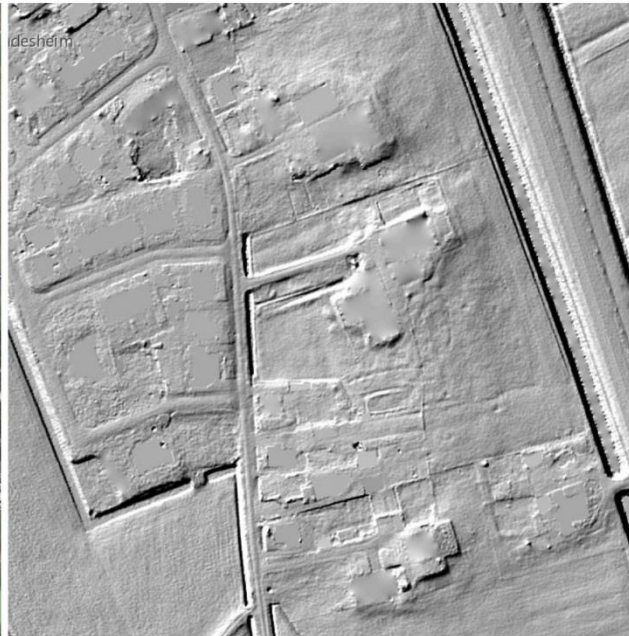
Bron: Berkenvelder, 1987, p. 341

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op deze afbeeldingen (welke helaas niet gedateerd zijn) van circa
honderd jaar geleden de hooibergen nog aanwezig zijn. Op de
derde afbeelding een neo-formele tuinaanleg ten oosten van de
boerderij met links daarvan een moestuin.*

Bron: onwindesheim.nl

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
op deze afbeeldingen is de huidige situatie van de boerderij
weergegeven.*

*Bron: googlemaps, AHN hillshade en AHN2 maaiveld. Duidelijk is
te zien hoe de boerderij op een hoger gelegen deel is gesitueerd.*

IV. ERVE DE WEE, VELDWEG 3, WINDESHEIM

Behoorde tot: klooster Windesheim.

Bouwdatum boerderij: circa 1500 (vergelijkbare hoeve Veldweg 1 dateert van 1600²⁰). Huidige bouwdatum huis 1850.²¹

Huidig gebruik:

Schapen op de weide, echter van een andere boer. Nu (zeer recent verbouwd) woonfunctie voor twee families.

Ligging:

Enigszins buiten de directe kern van het dorp. Op circa 1,5 kilometer westelijk de IJssel. Circa 50 meter oostelijk van de Wijheseweg, de N337 Zwolle-Wijhe. Circa 60 meter van de Veldweg in het westen. Gevel naar het noordoosten.

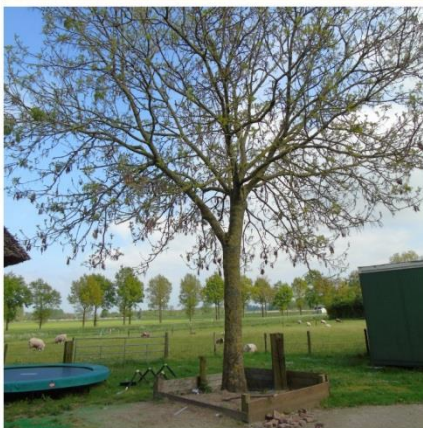
Liggend op verhoging.

²⁰ planviewer.nl

²¹ planviewer.nl

Van links naar rechts en van onder naar boven: de voorzijde van de boerderij, gericht op het oosten, de schuur, het erf met verschillende verhardingssoorten, een tweede schuur, een notenboom met omkisting, de waterpomp met verschillende verharding, de oude leilinde, verschillende verharding op het erf en een notenboom.

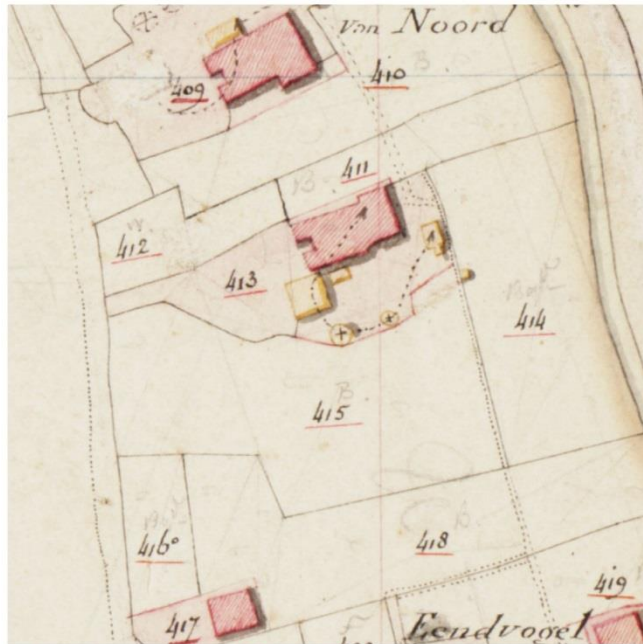
Beschrijving:

Op het perceel bevinden zich enkele vruchtbomen en een notenboom. Het terrein aan de Veldweg-zijde is in gebruik als schapenweide, evenals het terrein zuidelijk van de boerderij. Tussen woonhuis en schuur een pomp met houtomkisting aan woonhuis. Terzijde (zuidelijk) van het voorhuis een leilinde. Vroeger had men een grote groentetuin, deze is in 1987 nog aanwezig, zie historische verkenning. Nu deels jaren 60 inrichting, de verharding bestaat uit grindtegels, betonklinkers en grind. Terzijde (noordelijk) van het huis een verhoogd stoepje met tegelpad, en ernaast een gemetselde bloembak, circa jaren 1930.

Van links naar rechts en van onder naar boven: gemetselde trap en bloembak uit de circa dertiger jaren van de twintigste eeuw, luik naar de kelder, erfverharding erf in gebruik als parkeerplaats, een notenboom met in de achtergrond de laanbeplanting langs de weg Zwolle-Wijhe.

Van links naar rechts en van onder naar boven:
Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1822) en de
zogenaamde Bonnebladen uit 1850-1900, 1900-1925 en 1926-
1949.

Deze vier afbeeldingen geven de ontwikkeling van dit boeren-
erf gedurende een eeuw weer.

Op de tweede afbeelding is duidelijk te zien dat een boomgaard
aan de zuidoostzijde van de boerderij gesitueerd was.

Bron:
Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Zwollerkerspel,
Overijssel, sectie L, blad 03 Beeldbank cultureelerfgoed.nl

Bonnebladen: kaart.cc.nl

Kadastraal Minuut plan (opgemaakt in 1823) met het gebruik van de gronden ingekleurd (bewerking TuinTerTijd). Op het erf vier bijgebouwen en twee hooibergen. In 1931 was in elk geval nog een hooiberg op het erf aanwezig; er ontstond toen namelijk brand in een hooiberg (Berkenvelder, p. 466) Het opmerkelijk kleine (althans binnen dit onderzoek) boerenbedrijf bestond uit bouwland, het groengewolkte perceel bestond uit gras en bomen, maar was (kennelijk) geen boomgaard. Op foto's uit de tachtiger jaren van de twintigste eeuw is hier echter wel een boomgaard gesitueerd. Perceel 414 was eveneens een boomgaard.

De ingekleurde delen waren in eigendom van Adolph Werner baron van Pallandt van Eerde. De boerderij werd ongetwijfeld verpacht, het is echter nog niet bekend wie de pachter in 1822 was.

Perceelnummers:

411 Adolf/ph Warner Baron van Pallandt tot Eerde huize Eerde, bouwland dit is vader (1745-1823) of zoon (1780-1848) Van Pallandt.

412 grasgrond en bomen

413 huis & erf

414 boomgaard

415 bouwland

Legenda bij kadastraal minuutplan

	= bouwland		= water
	= huis & erf		= opgaande bomen (laan)
	= (eiken)hakhout		= hooiland
	= grasgrond		= tuin
	= weiland		= heide
	= boomgaard		

HISTORISCHE VERKENNING

In 1822 is het gehele erf in bezit van Adolph Werner van Pallandt het is nog niet duidelijk of dit vader (1745-1823) of zoon (1780-1848) Van Pallandt betreft.²² Een korte inventarisatie in het huisarchief Van Pallandt van Eerde heeft geen pachtboeken of dergelijke te raadplegen bronnen opgeleverd, noch een overdrachtsakte van het bezit. Voor die tijd zou de boerderij (die toen nog groter geweest moet zijn) 'eeuwenlang eigendom geweest van adellijke families. In de zeventiende eeuw wordt de weduwe Van Haersolte als eigenaar genoemd'.²³ In 1776 is Gezina Vrijhof, weduwe van Jan van Santen, boer op de Wee, bewoonster/pachtster van het erf.²⁴

Na Van Pallandt komt het erf in bezit van Rutger Wytenhorst.²⁵ In 1987 is een nakomeling, J.A. Wijtenhorst, uit deze familie eigenaar.²⁶

*Een oude foto van de boerderij Veldweg 1-2, erve De Wee is rechts nog net zichtbaar.
De foto geeft een mooie sfeerimpressie van de erven aan de Veldweg rond 1900.
De gehele voorzijde van het erf was ingericht als nuttuin, met een enkele sierplant (onder andere daglelie),
omzoomd door haagjes.
Jaar en maker: onbekend.
Bron: Oudheidkundige Kring Windesheim*

²² In het kader van dit onderzoek is dit van ondergeschikt belang.

²³ Mr. M. van der Leeuw, "Windesheim-welstand en grondbezit" in: Berkenvelder, 1987, pp. 257-258.

²⁴ Ibid. pp. 262. Deze informatie hebben wij nog niet kunnen verifiëren, dit echtpaar hebben wij echter nog niet als bewoners van De Wee aangetroffen.

²⁵ Ibid., p. 258.

²⁶ Dr. R.Th.M. van Dijk, "De ligging van het klooster te Windesheim", in: Berkenvelder, 1987, p. 98.

Het erve de Wee in 1987, ten noorden van het huis zijn de boomgaard en de moestuin nog aanwezig

Bron: Berkenvelder, 1987, los toegevoegd beeldmateriaal, de nummering is tevens van deze publicatie afkomstig

WAARDERING:

De elementen van historisch belang zijn naast de ophoging van het terrein, de notenboom, de leilinde en de pomp. Van minder belang, maar wel karakterbepalend voor dat gedeelte, is het verhoogde tegelpad met de gemetselde bloembak. Evenals de zestiger jaren verharding voor het huis aan de oostzijde.

Van groter, landschapshistorisch, belang zijn de perceelstructuren en de toegangsweg, deze zijn reeds enkele eeuwen onveranderd.

CONCLUSIES & AANBEVELINGEN

Landschapselementen als hagen, solitaires, lanen, schapenkolken, die vroeger bijna zuiver of zelfs geheel zuiver utilitair waren bedoeld, hebben tegenwoordig waardes verkregen van verschillende aard, zo is er de

- historische component;
- de natuurwaarde (feitelijk wezensvreemd vanuit de oorspronkelijke opzet van het boerenbedrijf gezien);
- een esthetische waardering – men vindt veel elementen vaak 'passen'.

De erfinrichtingen in de IJsselstreek zijn zeker van belang in lokaal en provinciaal opzicht, in zoverre ze elementen bevatten die historisch zijn of een typologie volgen (bijvoorbeeld de genoemde notenbomen, lindes en andere beplantingen, oude bestratingen, pomp en bakhuis). Doordat ze soms streekgebonden zijn (beplanting) behoren dergelijke elementen ook tot het nationaal erfgoed, als onderdelen van het geheel dat het Nederlandse erfgoed uitmaakt. Het belang van de hier genoemde vier individuele erven is variabel en werd reeds aangegeven in de specifieke beschrijvingen, maar is vooral een landschapshistorische. Veel van wat er ooit was, is verdwenen. De rest van de erfinrichtingselementen heeft soms een twijfelachtige ouderdom en 'zuiverheid', maar in voorkomende gevallen bezitten de genoemde onderdelen zeker voorbeeldwaarde en documentatiewaarde. We bedoelen hier met name; boom- en heestersoort (notenboom, leilinde et cetera); boomgaardjes; laan-en afscheidingsbeplanting; en bouwkundige elementen als bakhuis, pomp en bestrating.

De IJsselhoeves maken met hun erf deel uit van een typologie die markant is voor de IJsselstreek, hoewel boerderij-erven door het hele land bepaalde kenmerken gemeen hebben.

Voor wat betreft de erfinrichting van de IJsselhoeves lijken geen sporen aanwijsbaar die wijzen op enige band met de drie kloosters onder wier invloedssfeer ze ooit stonden. Noch zijn er sporen gevonden van een in redelijke mate oud te noemen historische tuininrichting. Tuinen, behalve moestuinen en later ook wel een strook bloemen of dergelijke, zijn wezensvreemd aan de utilitaire kenmerken van het boerenbedrijf. Men wilde niet het nuttige met het aangename verenigen, enkel het nuttige met het nuttige. Terwijl men tegenwoordig in dat ooit nuttige juist weer vaak het aangename, esthetische ziet.

In de IJsselstreek lijkt het bovendien te hebben ontbroken aan bijvoorbeeld de herenboercultuur zoals in het Groningse; slingertuinen²⁷ als in Noord-Nederland en bijvoorbeeld langs de Hollandse IJssel zijn niet in belangrijke mate aanwijsbaar. Wel hebben op enkele locaties (vooral aan de westzijde van de IJssel) tuinen met visblaas-vormige grasperken gelegen, aansluitend bij de laat-landschappelijke stijl.

De periode waarover enkel met enige zekerheid iets te melden is, is juist het tijdvak wanneer de kloosters hun bezittingen over het algemeen al hebben opgegeven, in en na de zogenaamde Franse tijd, rond 1800. Zoals aangegeven was de inrichting en het gebruik van het erf zuiver rationeel: hooimijt, mestvaalt (beide nu doorgaans niet meer aanwezig), heggen en bomenlanen ter afperking en tot houtkap voor gebruikshout, enkele solitaires voor de schaduw (en toch wellicht om de voorgevel cachet te geven), soms een moestuintje, meerdere fruitbomen (tegenwoordig vaak ontbrekend), mogelijk nog een bleekveldje. Wat er ooit eventueel was aan siertuinaanleg, is blijkbaar na de oorlog weggevaagd in het kader van modernisering. Onder de invloed van algemene trends in de bladen en op televisie en samen opgaand met de omzetting van de boerderijfunctie van werkend bedrijf naar deeltijd-bedrijf of enkel nog een woonfunctie, zijn hier en daar recent wel weer neo-formele buxustuintjes ingericht.

Algemeen kan men stellen dat erf en omgeving een veel groter boombestand hebben gekend. Paden en lanen werden omzoomd, lindes en paardenkastanjes werden voor schaduw en

²⁷ De term 'slingertuin' waarmee een landschappelijk aangelegde tuin of park rond een boerenhofstede wordt bedoeld is overigens uitsluitend van toepassing op de tuinaanleg rond Groninger borgen. Onderzoek naar landschappelijke tuinen of parken bij boerderijen elders in Nederland heeft nog nauwelijks plaatsgevonden; een precieze definiëring of benaming ontbreekt.

(waarschijnlijk) veterinaire geneeskunde geplant. Herplant heeft meestal niet plaatsgevonden.

Voor wat betreft het boerenerf (net als de boerderij zelf) zijn we waarschijnlijk aangekomen in de meest belangrijke periode van transitie sedert het begin in de late middeleeuwen. Een scharnierpunt. Het werpt de vraag op of ten alle koste een ideale, irreële situatie moet worden bewaard/hersteld die een ontkenning van de evolutie en de *Werdegang* van de boerderij en haar erf betekent, of dat men die evolutie haar beloop moet laten hebben. Vanuit de verschillende te onderscheiden waardes is hier wel iets over te zeggen. Men kan er, aan de andere kant voor kiezen de typerende erf-elementen te versterken. Dat betekent deels weer wel het terugbrengen of herintroduceren van oudere situaties, en een halt toeroepen aan lopende veranderingen. In het kader van de veranderende functie van de boerderij en haar erf, namelijk meer naar een woonvorm zonder een bedrijfsvorm, kan het een aangenaam beeld opleveren dat meer in samenhang met zijn omgeving is/likt. Welke weg men ook wenst te bewandelen; een (beknopt) historisch onderzoek met waardestelling per erf en zijn (inrichtings)elementen strekt zeer tot aanbeveling.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat het aanbeveling verdient om onderzoek te verrichten naar alle erven in zowel Overijssel als Gelderland ten einde een compleet beeld van de IJsselerven te verkrijgen en daar bovendien meer tijd beschikbaar voor te stellen.

TUINEN EN ERVEN BIJ ABDIEN EN KLOOSTERS EN HUN BOERDERIJBEZITTINGEN

Omtrent kloostertuinen in Nederland, of beter de Nederlanden, is zeer weinig onderzoek gedaan, en nog minder dat daarover opgetekend is in de laatste eeuw stoelt, lijkt het, op de historische werkelijkheid. Men baseert zich voornamelijk op niet erg realistische illustraties in getijdenboeken en dergelijke.²⁸ Over tuinaanleggen bij de boerderijen, hoeven en andere bezittingen (bijvoorbeeld molens) van klooster en abdijen is hoegenaamd niets bekend, behalve dan de visuele gegevens uit kaarten en kaartboeken die het bezit van de kloosters weergeven, zeer summiere data uit opgraving, en uit recenter (lucht)fotomateriaal. Over oude erfinrichtingen is wel degelijk iets meer bekend, met name door de eerder genoemde kaartboeken.

Onder tuin wordt hier begrepen een stuk land dat in enige mate afgeperkt is, en dat voornamelijk voor sierdoeleinden wordt gebruikt, en/of voor recreatie van eigenaars en gebruikers, en/of waarvan de aanleg een kunstmatige indeling vereist, zoals bij een moestuin. Dit in tegenstelling tot akker- of weideland dat weliswaar gecultiveerd wordt, maar meestal strikt utilitair is. Een park is hierbij een in oppervlakte grotere versie van een tuin, en hier niet meteen van toepassing. Een erfinrichting betreft de onmiddellijke omgeving van de boerderij, met haar vegetatieve elementen, en gebouwde onderdelen als schuren, bakhuisje en efemera als een pomp of een hooimijt. Bovendien moet het padenpatroon en de bestrating hiertoe gerekend worden.

De landerijen, de bezittingen, van een klooster of abdij konden bij de kloosterhoeve behoren (zie onder) of bij pachtboerderijen (waarvan hier sprake is), maar konden ook los van een boerderij liggen en verpacht worden aan een wat verderop wonende boer, dus verspreid zijn over meerdere percelen. Ook bestaat er zoiets als een kloosterhoeve: de boerderij die direct aan het klooster verbonden was. Deze ondernemingen ravitaillerden hun naastgelegen klooster op zeer directe wijze, ze voorzagen al naar gelang hun inrichting het klooster heel direct van vlees en gewassen. Vis kwam vaak uit de kweekvijvers bij een klooster of abdij. De rest werd verkocht of opgeslagen. In effect was de kloosterhoeve vaak een soort modelboerderij. Tot voor kort kon men ze hier te lande nog wel in gebruik zien zoals op de recent opgeheven vrouwenkloosters Koningsoord te Berkel-Enschot en dat van de Redemptoristinnen te Sambeek.

De erfinrichtingen van de pachtboerderijen welke in handen waren van abdijen of kloosters lijken niet wezenlijk te hebben verschild van andersoortige boerderijen in dezelfde streken. Wie de detailkaarten bekijkt van deze landerijen met doorgaans een pachter aan het hoofd, zal opvallen dat ze allen een patroon volgen. Althans, we kunnen dit pas zeggen vanaf de late middeleeuwen, voor eerdere periodes is geen informatie aanwezig behalve dan die van verluchtingen in manuscripten, en andere geïdealiseerde afbeeldingen zoals de vaak aangehaalde plattegrond (uit de jaren rond 820) van klooster en kloostertuin van Sankt Gallen, Zwitserland, waarvan we a. niet eens weten of die ooit is uitgevoerd; b. of deze opzet ook van toepassing was op andere plekken (wat zeer te betwijfelen valt); c. of deze voor enige verdere periode gold.²⁹ Kloosters op het platteland hadden niet alleen afzondering tot doel, maar ook, en soms zelfs in eerste instantie, de ontginning. Het onontgonnen land moest boerenland worden. Het was een tijd (voor Nederland tot aan de negentiende eeuw) waarin natuur een pure bedreiging vormde. Met ontginning kwam rijkdom. En met rijkdom de vrijheid voor monniken om hun tijd in gebed door te brengen, om nieuwe ontginningen te beginnen en de bouw en inrichting van immer meer opulente abdijen en kloosters mogelijk te maken. En niet in laatste instantie kwam met rijkdom ook macht en de 'vereiste' om deze macht toonbaar te maken.

Van de gronden bij (abdi)hoeves en boerderijen kunnen we aannemen dat deze altijd op strikt praktische aard werden ingevuld, hetgeen latere gegevens ook aantonen. Een klooster en zijn bewoners kon echter niet onderhouden worden van de zuivere, in-natura, opbrengsten van tuin of landerijen. Daartoe had men bezittingen, soms wijd en zijd verspreid³⁰, en vooral de direct aan het klooster gebonden pachtgronden en -hoeves. Deze moesten hun geld opbrengen, of tenminste een opbrengst in natura. Vaak ging het om een mengvorm van geldbetalingen en in natura betalingen. De (machts)positie van de kloosters als landeigenaren verschilde hierbij weinig met die van de feodale heren, noch, later, met die van andere grootgrondbezitters.

Premissen die in dit geval zeker hanteerbaar zijn, geven aan dat we hier te maken hebben met landerijen die al naar gelang de bodemgesteldheid, de gegevenheden van waterhuishouding en

²⁸ Over middeleeuwse tuinen, dus vaak ook kloostertuinen, bestaan wel Nederlandse publicaties, maar deze bestaan vaak uit analyses van weinig betrouwbare, geïdealiseerde schilderijen en schilderijen. Een werk als C.H.C.A van Sypesteyn's *Oud-Nederlandsche tuinkunst*, Den Haag 1910, zet daarbij de toon met wensdenken en onverantwoorde speculatie en gevolgtrekkingen.

²⁹ de.wikipedia.org/wiki/St._Galler_Klosterplan, en de daar opgevoerde literatuur.

³⁰ De abdij van Rolduc in het uiterste zuiden van ons land, bezat bijvoorbeeld landerijen in het noorden van Nederland, die pas later overgingen naar het klooster van Windesheim.

Treesje. November 1955.

*Van links naar rechts en van onder naar boven:
Twee maal een afbeelding van de Redemptoristinnen, klooster
Sambeek en Klooster 't Withof, Etten-Leur, ca. 1910, van de
Franciscanessen van Etten met een parkaanleg.*

*Bron:
www.hetkloosterhuis.nl/geschiedenis/
www.1meter98.eu/architectuur/projecten/withof-ettenleur.php*

de beschikbare financiering zijn gebruikt voor de gebruikelijke nijverheid van het boerenbedrijf: veeweides, akkerland, eventueel met specifieke subgenres als eendenkooien, visvijvers, molens, rijshoutplantages en imkerij. Laanbeplantingen waren natuurlijk niet alleen bedoeld voor representatie, maar ook voor de houtkap en/of als windsingels. Dichterbij de boerderij, betekende dit, en de kaartboeken tonen dit aan, dat men hier moet denken aan boomgaarden, moestuinen ('kruidtuin' staat vaak voor moestuin en soms ook voor bloementuin), boom- en struikaanplant voor gebruikshout (geriefhout), akkermaalshout, en als wal tegen weer en wind. Heel dichtbij op het erf bevonden zich de mestvaalten (soms 'mest-hoff' genaamd), kostbaar en noodzakelijk, en de potstallen. Hooimijten (evenals de mesthoven) zijn ook gewoonlijk aanwijsbaar in oude kaartboeken. De eerste siertuinen (indien al aanwezig) bij boerderijen dateren pas uit de negentiende en twintigste eeuw. En dan nog lijkt dit, als het gaat om de grotere invulling, voornamelijk het geval bij zogenaamde herenboerderijen zoals bijvoorbeeld in het Groningse.³¹ In de omtrek, in het Gelderse, zag men in de genoemde tijdperiode, rond het midden van de negentiende eeuw, nog wel boeren-voortuinen die naar de mode waren ingericht, met name aan de overkant van de IJssel (bijvoorbeeld de Bijvank in Nijbroek, en Landsmans Welvaren in Oene), maar die waren blijkbaar al weer snel verdwenen.³²

In kaartboeken van abdij-bezittingen vindt men soms wél een tuinaanleg rond het klooster zelf, rond een pastorie of rond een versterkt huis. Naarmate de middeleeuwen verstreken werden deze siertuinen aanmerkelijk uitgebreid. Kloosters en abdijen stonden vaak zelfs in directe concurrentie met adellijke bezittingen. Een van de weinige oude nog aanwezige kloosters in ons land, de abdij Rolduc (Kloosterrade), toont zowel in de bouw als in de zeventiende en achttiende tuinaanleg (deels nog aanwezig) dat men zichzelf op een vergelijkbaar niveau zag met de adel. De kloostergevel aan de kant van Herzogenrath heeft met name een hoog-adellijk aanzien, een effect dat beoogd was, vergelijkbaar met bijvoorbeeld het kasteel van Hex (België) van de prins-bisschop van Luik, of het jachtslot Clemenswerth van de prins-bisschop van Keulen. De abt van een belangrijke abdij had een vergelijkbare status. Representatie was een belangrijk onderdeel van dergelijke locaties

Veel later, in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw, verkregen kloosters vaak uitgebreide tuinen met vele subtuinen: breviertuin, bloementuin, moestuin, sportaccommodatie, vijvers en dergelijke, alles naar de smaak der tijd.³³

Tegenwoordig fixeert men zich op een gefantaseerde romantiek die van kloosterondernemingen (want ondernemingen waren het) een soort kruidenbrouwerijen probeert te maken. Het zo vaak genoemde 'kruidentuintje' dat tegenwoordig in de lectuur de boventoon lijkt te voeren, is grotendeels een illusie. Men gaat tegenwoordig in de fantasieën zelfs zo ver bestaande historische inplantingen te verwijderen om in hun plaats het nooit-daar-gelegen kruidentuintje aan te leggen 'omdat de bezoeker dat nu eenmaal verwacht'. Men vergeet overigens bovendien dat 'kruidtuin' vroeger ook 'moestuin' betekende, en dat alle groenten en zelfs de bloemen tot de kruiden werden gerekend. Een klooster van enig belang plaatste een dergelijk tuinonderdeel gewoonlijk uit het zicht. Vaak ging men bij aandoeningen naar de chirurgijn in de stad.³⁴

³¹ Zie hiervoor Inte Botke, *Boer en heer: de Groninger boer 1760-1960*, Groningen 2002.

³² Zie W. Terwel, "Het mysterie "P. Visser", *Ampt Epe*, nr. 124, oktober 1998, 1-10; en de afbeeldingen op <http://gmbphotography.nl/mediaalbum/viewitem/1540>. Voor wat betreft dit soort boerentuinen zijn er interessante vergelijkingen te treffen ook met het aangrenzende Duitse gebied.

³³ Er waren echter ook kloosters die zich beperkten tot moestuinen, bijvoorbeeld het vrouwenklooster Mariëndaal in Partij-Wittem, waar enkel verder nog een boomgaardje en een baarhuisje te zien is

³⁴ Uit een steekproef onder de plattegronden van laat-middeleeuwse kloostertuinen in Noord Nederland bleek dat circa de helft ervan helemaal geen kruidentuin bezat; en was deze er wel, dan was het zeker niet het belangrijkste onderdeel. Zie Meulenkamp 2003, pp. 7-8.

Van links naar rechts en onder naar boven:
 Een afbeelding uit het kaartboek van het klooster St. Michiel in Den Hem, daarnaast een pagina uit het kaartboek van Averbode Linksonder de Caerte der Overijsselsche limiten boven Deventer; getekend en gekleurd. "Limiten bouen Deventer; van d'IJssel aff tot voorbij 't Clooster ter Honnep, beschreven door Thomas Berentsz, Landmeter van Overijssel. zonder jaar, Stadsarchief Deventer beeldbank inv. nr. 811.. Deze landmeter is in 1625 overleden, de kaart is dus van eerder datum.
 Rechtsonder: Ter Hunnepe door Johan van Wijck, uit 1668, overgenomen uit Appels p. 34.

BIJLAGE: TWEE KAARTBOEKEN EN ÉÉN KAART VAN KLOOSTERBEZITTINGEN

Het gaat hier om onderling verschillende regio in de Nederlanden waarbij de grondgesteldheid eveneens verscheiden is en het om telkens andere ordes gaat. Dit lijkt echter van weinig invloed te zijn geweest op de gegevens die we hieruit kunnen krijgen.

A. Het kaartboek van klooster Sint Michiel, Den Hem, 1571.³⁵

In 1571 maakte Pieter Coenraets, landmeter te Haarlem, een kaartboek 'van onsen Convents landen', van het grondbezit van het klooster Sint Michiel te Den Hem met de bouw waarvan in 1407 werd begonnen, één kilometer westelijk van Schoonhoven. Aanvankelijk koos men voor de Franciscanen, maar enige tijd later ging het klooster over tot de Augustijner orde. Ze noemden zich ook wel de broeders 'in den Boomgaert' of 'in den Hof'. Via haar stichter stond men onder invloed van de Moderne Devotie. In 1572, één jaar na het vervaardigen van het kaartboek, werd het klooster door krijgshandelingen verwoest.

De bezittingen waren bijna zonder uitzondering percelen die zich in smalle stroken van de oevers de rivier De Lek noordelijk rekten tot aan de Huisweg, terwijl een vijftal percelen zich nog verder noordelijk tot aan de Vlisterkade voortzette. Volgens de aantekeningen in het kaartenboek ging het hier voornamelijk om weidegrond, maar ook hennepakkers, enige hoptuinen ('hopwerff'), haverland, grienden met hun geriefhout, boomgaarden en bomenrijen, en aan de Lek wordt het riet aangegeven. Een molen wordt getoond, en de veelal kleine boerderijen krijgen vaak een hooiberg meegetekend. Twee maal wordt een 'huis berch' genoemd. Maar het is onduidelijk of dit een hooiberg aangeeft of een terp waarop een huis. Bij het vooraanzicht van het klooster en haar boerenhof en schuren worden paden, boomgaarden en lanen weergegeven, maar geen siertuinen.

B. Het kaartboek van de Norbertijner abdij Averbode, 1650-1680.³⁶

De maker was Cornelis Lowis, landmeter en architect voor Brabant en Luik, en werkzaam rond 1646-na 1680. Hij stierf in 1691. De abdij werd gesticht in 1135. Haar huidige aanzicht verkreeg de abdij grotendeels in de zeventiende eeuw.

De bezittingen liggen grotendeels in de Kempen en in de Haspengouw, met grote des overeenkomstige verschillen in grondsoort en vruchtbaarheid. Enkele verdere bezittingen liggen in het huidige Zuid-Nederland. Het kaartboek geeft zeer gedetailleerde weergaven van de landerijen, de dorpen en de hoeven. We zien hier heide, akkerland en weiland aangegeven, de 'moes-hoff', en de mesthof [binnenplaats], vaak 'den mest-hoff met de huysinge' genoemd, alsof de mest van groter belang was. Vaker is een hof met beddingen aangegeven, dus waarschijnlijk een moeshof, boomgaarden, veel 'eesterboschen' (heesters, of jonghout), en soms eikenbossen, omgrachtingen, bijvoorbeeld te Testelt een iets uitgebreidere aanleg maar ook daar slechts zes moestuinbeddingen en een rondeel met kruis. Te Nijssenrode staat een duiventoren.

Alleen Averbode heeft een siertuin, hetgeen ook te verwachten was, 'den nieuwen hoff', met 4 rabatten, kruiselings doorsneden, twee poorten, een centrale open koepel en vier hoekpaviljoentjes.

³⁵ Het kaartboek wordt volledig weergegeven in C.R. Schoute e.a., *Het klooster in Den Hem buiten Schoonhoven*, Schoonhoven 1995, pp. 25-84.

³⁶ Het kaartboek werd voorbeeldig gereproduceerd in Eduard van Ermen, *Het kaartboek van Averbode 1650-1680*, Brussel 1997.

C. Kaart van Mariënhorst, Ter Hunnepe

De kaart³⁷ uit 1668 door de Gelderse landmeter Joh. Van der Wijck toont het De Hunnepe en haar onmiddellijke omgeving. Hierop zijn de uitgestrekte akkermaalsbosjes weergegeven, evenals 'het Cloosters Weitien' (Weitje), en naast veel bos ook de Westercamp, een groter veld. Voorts westelijk van de kloosterresten 'den Hof', omgeven door bomen.

Na de Reformatie ging het klooster door als protestants damesstift. De bezittingen bleven deels intact. Men bezat in de provincie 24 erven (en 19 andere in Gelderland), en twee molens (één water- en één windmolen), en verder akker- en weilanden, evenals bossen, die zonder (pacht)erven waren. De laatste klooster/stiftsgoederen werden in het begin van de negentiende eeuw verkocht.

³⁷Afgebeeld in Appels, p. 34 en Herweijer, p.50.

BIBLIOGRAFIE

Francoise Appels, *Tussen Deventer en Epse, 10.000 jaar bewoningsgeschiedenis van het plangebied Epse-noord*, z.p., z.j.

Behouden, Benutten en Bewonderen, IJsselhoeven, 15 jaar Stichting IJsselhoeven, 2019, zp.

F.C. Berkenvelder e.a. Windesheim studies over een Sallands dorp bij de IJssel, Kampen 1987

Anna G. Bienfait, *Oude Hollandsche tuinen*, 2 delen, Den Haag 1943, I, pp. 1-19

Tanny Brons e.a., *Erven bij IJsselhoeven: het groene project*, Veessen 2009

J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland: Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel*, facsimile: Zaltbommel 1968

Karin van Dongen-van Lawick, *Pastorietuinen in Nederland*, Amsterdam 1989

H.H. Ekkel, *Bezit van het vrouwenklooster Diepenveen: oude erven op het platteland*, Diepenveen 2000, pp. 1- 47

Eduard van Ermen, *Het kaartboek van Averbode 1650-1680*, Brussel 1997

Inken Formann, *'Vom Gartenlandt so den Conventualinnen gehört': Die Gartenkultur der evangelischen Frauenklöster und Damenstifte in Norddeutschland*, München 2006.

Pierre-Gilles Girault, *Flore et jardins: usages, savoirs et représentations du monde végétal au Moyen Age*, Parijs 1997

Marie Luise Gothein, *Geschichte der Gartenkunst*, 2 delen, Jena 1926 (facsimile München 1997), I, pp. 177-215

Ingrid van Herel, *Een beschrijving van de IJsselhoeve en het erf, deel 8 van de IJsselhoevendocumentatie*, Veessen 2006

Nina Herweijer e.a., *Zusters tussen 2 beken: graven naar klooster Ter Hunnepe*, Deventer [1998]

Jan 't Hof, "'Tuintje draaien": over historische kloostertuinen', *Monumenten*, XXIII, nr. 9, september 2002, pp. 16-21

Hermann Kaiser (red.), *Bauerngärten zwischen Weser und Ems*, Cloppenburg 2001

Rob Leopold (red.), *Het boerenerf als brandpunt van natuur, landschap en cultuurhistorie*, Utrecht 2001

Wim Meulenkamp, 'De pastorietaan van De Goorn in 1697: een bloemhof naar model van Jan van der Groen's Den Nederlandtsen Hovenier', *Cascade: bulletin voor tuinhistorie*, X, 2001, nr. 1, pp. 36-48

Wim Meulenkamp, 'Nu eens geen kruidentuintje: de kloostertuinen van St. Agatha', *Sint Aegten kroniek*, V, nr. 3-4, december 2002, pp. 13-19

Wim Meulenkamp, 'De tuinen van het klooster St. Agatha: een fragmentarische geschiedenis', *Cascade: bulletin voor tuinhistorie*, XII, 2003, nr. 2, pp. 6-29

Johannes Gottfried Meyer, *Klostermedizin: die Kräutergärten in den ehemaligen Klosteranlagen von Lorsch und Seligenstadt*, Regensburg 2002

Tonny Mulder, *Achter Leilinden en kastanjabomen. De geschiedenis van boerderijen, landhuizen en hun bewoners in de voormalige gemeente Diepenveen*, Schalkhaar 2005

C.R. Schoute e.a., *Het klooster Sint Michiel in Den Hem buiten Schoonhoven*, Schoonhoven 1995

R.E.V. Stuijp en C. Vellekoop (red.), *Tuinen in de Middeleeuwen*, Hilversum 1992

C.H.C.A. van Sypesteyn, *Oud-Nederlandsche tuinkunst*, Den Haag 1910

A.C. Zeven, 'De geschiedenis van de middeleeuwse nuttuin in de stad, in het dorp, bij de boerderij, en tuinderij', *Cascade: bulletin voor tuinhistorie*, VII, 1998, nr. 1, pp. 31-52

COLOFON

Dit rapport is bedoeld voor intern gebruik ten behoeve van de inventarisatie, onderzoek en waardestelling van de beschreven boerderijerven langs de IJssel.

© de auteurs en TuinTerTijd Bureau voor tuinhistorie, 2019

Alle foto's: TuinTerTijd Bureau voor tuinhistorie, tenzij anders aangegeven.

Indien foto's in andere publicaties gebruikt worden gelieve contact op te nemen met de auteurs, bewoners van de IJsselhoeves, de Oudheidkundige Kring Bathmen in Bathmen en Historische Vereniging Dorp Diepenveen e.o..

Contact en meer informatie:

TUINTEERTIJD BUREAU VOOR TUINHISTORIE

Storm van 's-Gravesandestraat 5

7251 XE Vorden

T: 06 23830460

info@tuintertijd.nl

www.tuintertijd.nl

reftighe de op
in Taar en
Quintessent
te hebben,
begeere Voet
Schepfen
Sijne Liefde
beantwoorde
Compliment
Owe

Amsterdam
26 Januarij